

Od miski do saloniku kąpielowego. Udomowienie nowoczesnej łazienki

Joanna Zalewska

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie

Filip Schmidt

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Marta Skowrońska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

<https://doi.org/10.18778/1733-8069.21.4.02>

Słowa kluczowe:

łazienka, udomowienie technologii, dyskurs postępu, moda, socjalistyczna nowoczesność

Streszczenie:

Celem artykułu jest analiza procesów upowszechniania się i przemian łazienek w prywatnych mieszkaniach w dużych polskich miastach od połowy XX wieku do współczesności, przy użyciu koncepcji udomowienia urządzeń oraz pojęcia reżimu łazienki. Badania prowadzono metodą retrospektywnych wywiadów pogłębionych w Warszawie i Poznaniu, poprzedzając je ilościową analizą tempa upowszechniania się łazienki i związanej z nią infrastruktury w Polsce. W okresie socjalistycznej nowoczesności dyskurs postępu stawał się sposobem postrzegania rzeczywistości, a postęp – wartością realizowaną w życiu codziennym. Łazienka obiektywizowała tę wartość i była symbolem nowoczesnego gospodarstwa domowego, stanowiąc możliwość wyróżnienia się na tle otoczenia. W późnym socjalizmie, gdy większość mieszkańców miast posiadała łazienkę, statusowy charakter przejęła łazienka w „wyższym standardzie” – zgodnie z mechanizmem mody. Doświadczenie kąpieli w ciepłej wodzie i ciepłej łazience było załącznikiem przewalutowania łazienki: przechodzenia od reżimu higienicznego, skoncentrowanego na obowiązku czystości, do reżimu pielęgnacyjnego, w którym łazienka staje się przestrzenią troski o ciało, komfortu i budowania tożsamości.

Received: 7.03.2025. Verified: 10.05.2025. Accepted: 10.08.2025.

© by the Authors, licensee University of Lodz, Poland

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: The work was supported by the National Science Centre: project No. NCN/2014/15/D/HS6/04811, project name “Consumer Revolution in People’s Poland”. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

Joanna Zalewska

Doktor habilitowana, profesor APS. Pracuje w Instytucie Filozofii i Socjologii Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Prowadzi badania nad przemianami codziennych praktyk społecznych. Interesuje się polską modernizacją w sferze życia codziennego, rewolucją konsumpcyjną w okresie socjalistycznym, wyłanianiem się nowych praktyk społecznych.

e-mail: jzalewska@aps.edu.pl

Filip Schmidt

Adiunkt na Wydziale Socjologii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. W aktywności naukowej skupia się przede wszystkim na praktykach życia codziennego i ich przemianach, w szczególności relacjach rodzinnych i intymnych, a także na praktykach związanych z transportem i mobilnością, zwłaszcza w kontekście sprawiedliwości społecznej, dostępności transportu oraz jego kosztów społecznych i środowiskowych.

e-mail: filip.schmidt@amu.edu.pl

Marta Skowrońska

Adiunktka na Wydziale Socjologii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na praktykach życia codziennego, w szczególności zamieszkiwaniu, gościnie i bliskich relacjach, a także na związku człowieka z przestrzenią i materialnością. Interesują ją również historyczne i biograficzne przemiany codziennych praktyk.

e-mail: marta@amu.edu.pl

Wprowadzenie

Na przestrzeni dziejów prywatne pomieszczenia kąpielowe pozostawały przywilejem najzamożniejszych, podczas gdy większość ludzi korzystała z publicznych łaźni lub prowizorycznych rozwiązań higienicznych (Ariès, Duby, 1990). Upowszechnienie łazienki radykalnie zmieniło codzienne praktyki i relacje z ciałem (Kukło, Łukasiewicz, Leszczyńska, 2014). Druga połowa XX wieku była zarówno w Polsce, jak i Europie okresem wyjątkowym, w którym prywatna łazienka stała się powszechnie dostępna. W Wielkiej Brytanii dopiero w latach sześćdziesiątych/siedemdziesiątych, przy okazji budowy osiedli komunalnych, łazienka z bieżącą wodą i WC stała się standardem (Burnett, 1986). Podobnie było w Niemczech Zachodnich, gdzie do końca lat sześćdziesiątych prywatna łazienka i WC upowszechniły się w większości nowych i przebudowanych mieszkań (Power, 1993).

W Polsce początek i tempo procesu wyposażania gospodarstw domowych w łazienki były zróżnicowane. W miastach proces ten rozpoczął się w latach pięćdziesiątych, a na wsiach w latach siedemdziesiątych XX wieku. Nasycenie mieszkań łazienkami szybko rosło i na przełomie XX i XXI wieku osiągnęło poziom prawie 100% w miastach i 80% na wsiach (Andrzejewski, 1977; Główny Urząd Statystyczny, 2001; Kukło, Łukasiewicz, Leszczyńska, 2014). Włodzimierz Pessel (2010) nazywa wprowadzenie wodociągów i kanalizacji przejściem od „cywilizacji studni” (oznaczającej przemycanie się w misce i cotygodniową kąpiel w balii) do „cywilizacji wodociągu” (oznaczającej codzienną kąpiel): pomiędzy 1950 a 1974 rokiem produkcja wody na jednego mieszkańca na dobę wzrosła ze 134 do 333 litrów. W ostatnich dwóch dekadach istotną rolę odgrywają także procesy estetyzacji

i technologizacji przestrzeni łazienkowej. Wszystkie te zmiany wiążą: transformacja codziennych praktyk, zmiany relacji z ciałem i rosnące oczekiwania wobec komfortu.

Definicja łazienki w tej pracy obejmuje kompleks urządzeń do realizacji codziennych praktyk higienicznych i pielęgnacyjnych oraz jego społecznie konstruowane znaczenia. Jednocześnie jest dla nas istotne, że łazienki, choć umiejscowione w prywatnych domach, opierają się na rozbudowanych systemach infrastrukturalnych (sieciach wodociągowych, kanalizacji, normach sanitarnych) umożliwiających ich funkcjonowanie i nadających im społeczne znaczenie.

Celem artykułu jest ukazanie, w jaki sposób funkcje i znaczenia przypisywane łazience w Polsce ewoluowały w perspektywie historycznej oraz jakie konsekwencje miały te zmiany dla praktyk życia codziennego. Analiza obejmuje okres od lat powojennych, tj. od momentu rozpoczęcia upowszechniania się indywidualnych łazienek w mieszkaniach w Polsce Ludowej, aż po współczesność: okres transformacji ustrojowej po 1989 roku i przemiany zachodzące w XXI wieku. Skoncentrujemy się na relacjach pomiędzy kompleksem urządzeń składających się na łazienkę a domownikami. Zwrócimy też uwagę na szersze procesy społeczne, takie jak wpływ polityki państwa czy zmieniające się otoczenie społeczno-gospodarcze.

Inspiracją dla naszych analiz były:

- 1) teoria udomowienia urządzeń technicznych oraz
- 2) koncepcja reżimów łazienkowych.

Teoria udomowienia sugeruje, że proces wkraczania innowacji do współczesnych mieszkań wymaga obustronnego przystosowania, podobnie jak proces udomawiania zwierząt i zbóż około 10 tysięcy lat temu (Pantzar, 1997). Badacze opisują, jak systemy społeczne włączają w swe ramy technologie, które następnie uzyskują stabilny stan instytucjonalizacji (Pantzar, 1997). Proces ten przebiega etapami (Silverstone, Hirsch, Morley 1994) i każdorazowo ulega odnowieniu wraz z pojawianiem się kolejnych aktantów (Hand, Shove, 2007). Dlatego aby zrozumieć proces udomowienia łazienki, nie wystarczy ograniczać się do momentu jej uzyskania, ale uwzględniać długotrwałą dynamikę procesu. Koncepcja reżimów łazienkowych pozwala z kolei uchwycić zmieniające się znaczenia nowoczesnych łazienek, od czystości – będącej głównym motywem ich wprowadzania – po funkcje pielęgnacyjne i relaksacyjne (Quitau, Røpke 2009)¹.

Koncepcja udomowienia pierwotnie była rozwijana w kontekście kapitalistycznym (Silverstone, Hirsch, Morley, 1994; Pantzar, 1997; Lehtonen, 2003; Haddon, 2011). Istnieją jednak prace adaptujące to podejście do kontekstu realnego socjalizmu (Zalewska, 2017; 2018; 2020; Skowrońska, 2020; Zalewska, Skowrońska, 2020; Zalewska, Schmidt, Skowrońska, 2024), zwracające uwagę na odmiennność

1 Termin „reżim” używany w koncepcji Maj-Britt Quitau i Inge Røpke (2009) nie odnosi się wyłącznie do form kontroli czy dyscypliny, lecz szerzej do zespołu norm, urządzeń i praktyk konstytuujących określony sposób użytkowania łazienki i rozumienia jej funkcji. Z tej perspektywy również pielęgnacja i relaks wpisują się w pewien porządek praktyk i wartości, choć nie są kojarzone z nakazem higieny ani przymusem.

procesu pozyskiwania urządzenia oraz dłuższego okresu wykorzystywania urządzenia w różnych funkcjach, co było związane z socjalistyczną gospodarką niedoboru. Materiał empiryczny stanowi retrospektywne wywiady pogłębione przeprowadzone w Poznaniu i Warszawie, dotyczące momentu wprowadzenia łazienki – zarówno poprzez uzyskanie mieszkania w bloku wielorodzinnym, jak i samodzielne jej konstruowanie (od lat pięćdziesiątych do osiemdziesiątych XX w.). Następnie śledzimy przemiany łazienki dokonujące się w mieszkaniach naszych rozmówców aż do współczesności.

Stawiamy następujące pytania badawcze:

1. Jakie procesy społeczno-kulturowe towarzyszyły upowszechnianiu się łazienki w Polsce?
2. Jak zmieniały się znaczenia łazienki w związku z dyskursem postępu, modą, modernizacją?
3. Jak ewoluowały praktyki higieniczne i pielęgnacyjne?
4. W jaki sposób proces udomowienia łazienki przebiegał w realiach socjalizmu i jak różnił się od kontekstów kapitalistycznych?

Artykuł składa się z czterech części. W pierwszej, teoretycznej, przedstawiono procesy udomowienia urządzeń w krajach kapitalistycznych i socjalistycznych oraz genezę i ewolucję nowoczesnej łazienki. W drugiej omówiono metodologię badania. Trzecia część to analiza badań, zawierająca dane ilościowe o upowszechnianiu instalacji łazienkowych w Polsce oraz analizę jakościową procesów udomowienia na podstawie wywiadów pogłębionych. Czwarta część zawiera dyskusję wyników.

Ramy teoretyczne

Nowoczesna łazienka i jej reżimy

Do głównych uwarunkowań upowszechnienia się łazienek w mieszkaniach należą zjawiska charakterystyczne dla nowoczesności, takie jak wprowadzenie systemów wodno-kanalizacyjnych, dyskurs medyczny dotyczący higieny oraz wzrost fizycznego dystansu między ludźmi, przesuwający zabiegi cielesne do sfery intymnej (Elias, 2011). Obecna forma łazienki pochodzi z Anglii, gdzie zbudowano pierwsze nowoczesne systemy wodociągowo-kanalizacyjne. W XIX wieku czystość stawała się wyznacznikiem pozycji społecznej (Vigarelli, 2012).

Najszybciej nowoczesna łazienka rozpowszechniła się w USA – na początku XX wieku (Lupton, Miller, 1996), w Europie zaś po drugiej wojnie światowej (De Grazia, 2005). Na globalne rozprzestrzenianie się idei i infrastruktury prywatnej łazienki wpływały zarówno mechanizmy rynkowe, jak i powiązanie łazienki z ideą postępu (Lupton, Miller, 1996; Gürel, 2008; Penner, 2013).

Maj-Britt Quitau i Inge Røpke (2009) proponują koncepcję **łazienkowego reżimu** (ang. *bathroom regime*), będącego zespołem norm, praktyk i wyobrażeń nadających sens tej przestrzeni. Nowoczesne łazienki poddane były **reżimowi higienicznemu** – ich sterylność wygląd łączy się z praktykami

koncentrującymi się wokół obowiązku oczyszczania ciała. Pod koniec XX wieku w klasie średniej i wyższej zaczął wyłaniać się nowy reżim, tj. **reżim pielęgnacyjny** (ang. *the well-being bathroom*), polegający na znajdowaniu przyjemności i relaksu w dbaniu o ciało oraz powiązany z powiększeniem łazienki lub liczby łazienek; zakupem nowych urządzeń typu hydromasaż i mniej sterylnym wystrojem.

Pielęgnacja i troska o ciało łączą się też z kwestią tożsamości. „Wygląd zewnętrzny staje się centralnym elementem refleksyjnego projektu Ja” (Giddens, 2010: 139). W warunkach przelotnych interakcji ciało staje się głównym nośnikiem tożsamości i miejscem jej wytwarzania (Shove, 2003; Marody, 2014). Traktowanie ciała jako projektu tożsamościowego jest postulowane w dyskursie medialnym: ciało powinno być zadbane, sprawne (Giddens, 2010), bezwonne (Krajewski, 2005). W łazience zachodzą: golenie, depilacja, nakładanie makijażu, układanie włosów – przygotowywanie Goffmanowskiej fasady (Pascual-Bordas, 2024). Czystość stała się oczywistością i punktem wyjścia do dalszych praktyk pielęgnacyjnych, wyrażających osobistą tożsamość jednostki.

Udomowienie urządzeń w krajach kapitalistycznych i socjalistycznych

Podjęcie udomowienia (ang. *domestication approach*) rozwinęło się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w Wielkiej Brytanii, dotyczyło technologii służących do przekazywania informacji (ang. *Information and Communication Technologies* – ICTs) i analizowało, jak urządzenia wkraczają w nasze życie i jakie mają znaczenie symboliczne. Z kolei badacze skandynawscy od początku łączyli podejście udomowienia z teorią aktora-sieci, śledząc powiązania nie tylko na etapie wytwarzania technologii, ale także jej pozyskiwania i używania. Skandynawskie badania poszerzyły brytyjskie podejście (por. Haddon, 2011; Hartmann, 2020):

- 1) badano inne konteksty poza domem;
- 2) nie koncentrowano się tylko na technologiach informatycznych;
- 3) proces osvajania był rozpatrywany nie tylko na poziomie jednostki czy rodziny, ale i dużych grup, nawet całego społeczeństwa.

Podstawowe ramy analiz udomowienia wyznaczyli Roger Silverstone, Eric Hirsch i David Morley (1994). Wpisanie nowego przedmiotu w moralną ekonomię domu wiąże się z jego przejściem z bycia towarem do ujednokornienia (Kopytoff, 1986). Autorzy wyróżniają cztery etapy procesu:

- 1) *appropriation* – pozyskanie;
- 2) *objectification* – uprzedmiotowienie, gdy przedmiot znajduje swoje miejsce w domu, reprezentując jego wartości i aspiracje;
- 3) *incorporation* – wcielenie, czyli stanie się integralnym uczestnikiem praktyk;
- 4) *conversion* – przewalutowanie, gdy przedmiot nabywa nowe – niezamierzone przez producentów – funkcje i znaczenia.

Te cztery procesy stanowią ramę orientacyjną do badań w podejściu udomowienia.

Przykładem skandynawskiej koncepcji, inkorporującej elementy teorii aktora-sieci, jest propozycja Turo-Kimmo Lehtonen (2003), który traktuje udomowienie jako sekwencję prób/testów (ang. *set of trials*). W trakcie prób testowane są relacje pomiędzy użytkownikiem a urządzeniem:

- 1) dowiedzenie się o istnieniu urządzenia;
- 2) podejmowanie decyzji i akt kupna;
- 3) dopasowywanie urządzenia do praktyk istniejących w domu;
- 4) uczenie się funkcjonowania urządzenia;
- 5) decyzja o zatrzymaniu lub wyrzuceniu urządzenia.

W obydwu podejściach, anglosaskim i skandynawskim, istotny jest kapitalistyczny kontekst: założenie o kapitalistycznym rynku wymiany wraz z procesami reklamy, marketingu i masowej sprzedaży. Lehtonen (2003) zwraca uwagę na mechanizm mody, sterujący konsumpcją w nowoczesnych gospodarkach rynkowych (czyli w kontekście kapitalistycznym). Według modelu mody Veblena-Simmla jednostki naśladują wyższych statusem, aby się wyróżnić, podnieść swój status (Campbell, 2005). Istotną motywacją jest też poszukiwanie przyjemności. Szerszą definicję mody proponuje Gilles Lipovetsky (1987). Jest to przejmowanie nowych zachowań, spoza lokalnej społeczności, w odróżnieniu od naśladowania własnej.

Udomowienie urządzeń w kontekście kapitalistycznym i socjalistycznym przebiegało odmiennie. W Polsce badano trudności i strategie pozyskiwania dóbr w gospodarce niedoboru (Kornai, 1992; Mazurek, 2010), ale niewiele jest analiz stosujących podejście udomowienia. Dotychczas opisano m.in. źródła oporu wobec udomowienia (Skowrońska, 2020) oraz znaczenia praktyk udomowienia (Zalewska, 2020), a szczegółowo – pralkę wirnikową (Zalewska, Schmidt, Skowrońska, 2024). Jej przykład pokazuje odmiennność udomowienia w socjalizmie, szczególnie w etapie pierwszym (państwo sterowało dystrybucją poprzez talony) i ostatnim (pralki wirnikowe przechowywano długo i używano w rozmaitych funkcjach). Procesy udomowienia urządzeń były w kontekście socjalistycznym poddane oddziaływaniom modernizacyjnym za pomocą kategorii dyskursu postępu (Zalewska, 2020). W jego ramach państwo socjalistyczne przedstawiało rzeczywistość społeczną jako stałą pozytywną zmianę. Realizowało go poprzez rozbudowę infrastruktury, na przykład za pomocą nowego budownictwa wielorodzinnego, wyposażonego w łazienki, a także przez promocję idei postępu w mediach, edukacji i życiu publicznym. Przekładało się to na wzrost komfortu i aspiracji mieszkańców.

Podejście udomowienia koncentruje się przede wszystkim na relacjach między technologią a użytkownikiem. Inne nurty badań nad przestrzenią mieszkalną, m.in. socjologiczne i geograficzne koncepcje domu, kładą nacisk na szerszy kontekst społeczno-kulturowy, relacje rodzinne i procesy indywidualizacji. Analizy Alison Blunt i Ann Varley (2004) czy Paola Boccagniego i Margarathe Kusenbach (2020) pokazują, że dom jest nie tylko miejscem wprowadzania technologii, ale też polem negocjowania relacji społecznych, tworzenia poczucia przynależności i tożsamości. W polskiej socjologii tego typu podejście obecne było w badaniach nad wzorami zamieszkiwania i przestrzenią domową (np. Kaltenberg-Kwiatkowska, 1982; Trautsolt-Kleyff, 1985) oraz w studiach nad społecznym funkcjonowaniem

przestrzeni osiedla WSM (Matysek-Imielińska, 2014). Eksploracje te łączyły perspektywy socjologa i architekta, spoglądając na przestrzeń domu jak na fizyczny, materialny konstrukt i obserwując strategie adaptacyjne stosowane przez jego użytkowników; zadawały też pytania o wzory i modele użytkowania mieszkania oraz style estetyczne w nim realizowane.

Niniejsze badanie wpisuje się w ten nurt analiz przestrzeni domowej jako miejsca, w którym spotykają się wzory codziennych praktyk, aspiracje modernizacyjne i relacje społeczne. Jednocześnie przyjmuje perspektywę udomowienia urządzeń i reżimów łazienkowych, aby uchwycić, jak technologia staje się nośnikiem wartości, statusu i tożsamości.

Metody badań

W pierwszym etapie przeprowadziliśmy kwerendę danych i opracowań statystycznych, aby określić ilościowo tempo i formę udomawiania łazienki i związanych z nią urządzeń. Analizie poddano dane publikowane przez GUS, obejmujące lata od 1950 do początku XXI wieku oraz literaturę dotyczącą wyposażenia polskich domostw.

Drugi etap to badania jakościowe prowadzone w Warszawie i w Poznaniu (2018–2020): retrospektywne wywiady pogłębione z diadami małżeńskimi na temat udomowienia urządzeń we wspólnym gospodarstwie domowym, a bezpośrednio po nich indywidualne wywiady z członkami par na temat udomowienia urządzeń w ich rodzinach pochodzenia. W badaniach udział wzięły 52 osoby: 24 małżeństwa i cztery wdowy. Rozmówcy w momencie wywiadu mieszkali w Warszawie i Poznaniu, jednakże część z nich w okresie dzieciństwa i młodości mieszkała na wsi lub w mniejszych miastach. Wywiady wspomagane były zdjęciami modeli domowych technologii. Para badaczy prowadząca wywiady dokonywała też obserwacji na podstawie przygotowanych dyspozycji.

Kryteriami doboru były kategoria zawodowa i pokolenie historyczne, zgodnie z koncepcją Hanny Świdry-Ziemby (2010). Najstarsi rozmówcy byli urodzeni przed II wojną światową („pokolenie wojenne”, „pokolenie ZMP”, „pokolenie Odwilży” (Szatur-Jaworska, 2000)), następne były: „pokolenie małej reformy” (ur. 1943–1950), „pokolenie podmiotowości i więzi wspólnotowej” (ur. 1953–1960), oraz najmłodsi – wkraczający w dorosłość w okresie transformacji ustrojowej (ur. 1964–1973).

Przynależność do kategorii zawodowej szacowano na podstawie zawodu wykonywanego w wieku 40 lat. W każdym pokoleniu rozmówcy byli zróżnicowani: robotnicy niewykwalifikowani i wykwalifikowani, pracownicy biurowi i specjaliści, kadra zarządzająca zakładów pracy, a w młodszych pokoleniach – prowadzący własną działalność gospodarczą i kadra zarządzająca przedsiębiorstw.

Analizie poddano fragmenty wywiadów dotyczące łazienki. Materiał kodowano przy użyciu programu MaxQDA. Kody pochodzące z materiału skonfrontowano z klasycznymi etapami udomowienia technologii Silverstone'a, Hirscha i Morleya (1994), próbami Lehtonen (2003) oraz koncepcją reżimów łazienkowych. W ten sposób otrzymano pięć etapów udomowienia:

1. Łazienka z przydziału albo *Do-It-Yourself* (pozyskanie łazienki)
Koncepcje teoretyczne: etap pozyskania (ang. *appropriation*); dowiedzenie się o istnieniu urządzenia, podejmowanie decyzji i akt kupna.
2. Postęp w gospodarstwie domowym (uprzedmiotowienie aspiracji poprzez łazienkę)
Uprzedmiotowienie wartości i aspiracji (ang. *objectification*); reżim higieniczny łazienki.
3. Ciepło i rozkosz kąpeli w łazience (wcielenie łazienki)
Wcielenie łazienki (ang. *incorporation*); dopasowywanie urządzenia do praktyk istniejących w domu, uczenie się funkcjonowania urządzenia.
4. Wyższy standard (przewalutowanie łazienki)
Przewalutowanie (ang. *conversion*); reżim higieniczny łazienki.
5. Salonik kąpielowy (przewalutowanie łazienki)
Przewalutowanie; decyzja o zatrzymaniu lub wyrzuceniu urządzenia; reżim pielęgnacyjny łazienki.

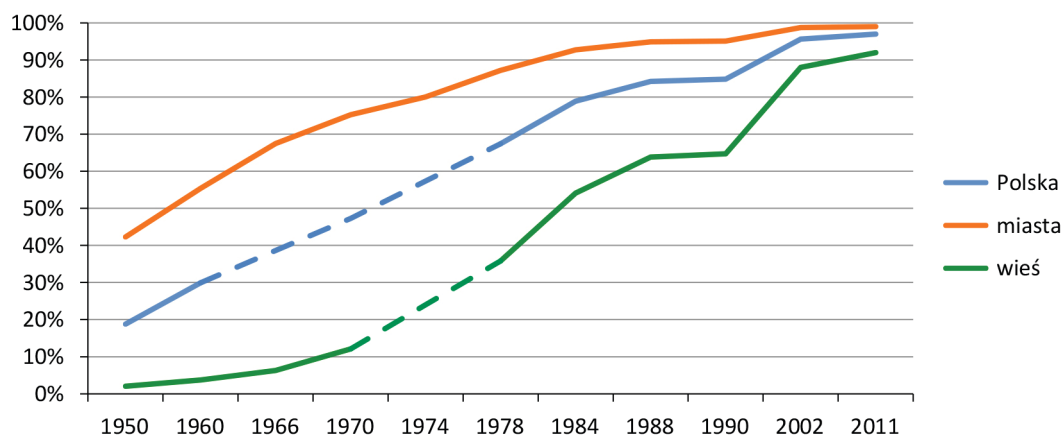
Wyniki. Proces udomawiania łazienki w polskich domach

Etap pierwszy, pozyskanie: łazienka z przydziału lub *Do-It-Yourself*

Trajektorie upowszechnienia łazienki jako infrastruktury (analiza danych ilościowych)

Pojawienie się w mieszkaniach łazienki i charakter jej używania silnie determinował rozwój infrastruktury technicznej, przede wszystkim wodociągów i kanalizacji. Występowały tu duże różnice pomiędzy zaborami oraz miastem i wsią. Badane miasta – Warszawa i Poznań – były uprzywilejowane – Poznań, ponieważ w zaborze pruskim rozwój infrastruktury technicznej był na wysokim poziomie; Warszawa jako miasto stołeczne, wyróżniające się w zaborze rosyjskim pod względem uprzemysłowienia i wyposażenia technicznego. Choć w 1931 r. tylko 16% budynków w polskich miastach było podłączonych do wodociągu, w Warszawie było to ponad 60%, a w Poznaniu 78% (wykres 1). W trakcie II wojny światowej część instalacji uległa zniszczeniu, jednak po wojnie rozwój sieci wodociągowej i kanalizacyjnej silnie przyspieszył. W 1950 roku woda doprowadzona była do prawie 45% miejskich budynków, w 1978 – do dwóch trzecich, a na początku XXI wieku – niemal do wszystkich. Z kolei odsetek budynków mieszkalnych w miastach podłączonych do kanalizacji wzrósł między latami pięćdziesiątymi a osiemdziesiątymi XX wieku z około 50% do 80%. Następnie wyhamował, by osiągnąć pełne nasycenie między 1990 a 2010 r. Podobny kształt, ale wolniejsze tempo, miał proces doprowadzania wodociągów na wsi. Wolniej przebiegał proces upowszechniania kanalizacji, słabo obecnej na wsi do dziś (wykres 2).

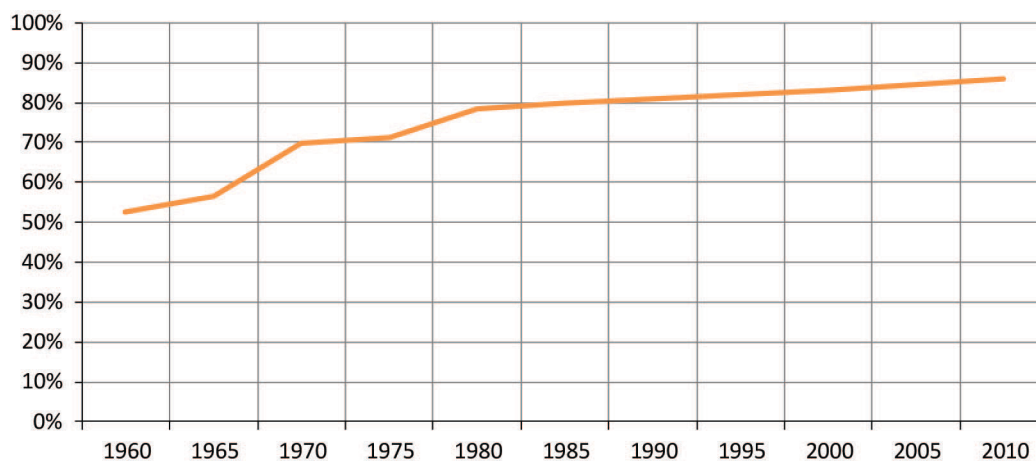
Wykres 1. Odsetek mieszkań podłączonych do wodociągu w 11 punktach czasowych w latach 1950–2011

Dla lat 1966 i 1974 brak danych ogólnopolskich, a dla roku 1974 także danych dla wsi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Główny Urząd Statystyczny, 1966; Andrzejewski, 1970: 107 i 349; Kukło, Łukasiewicz, Leszczyńska, 2014; Bank Danych Lokalnych GUS.

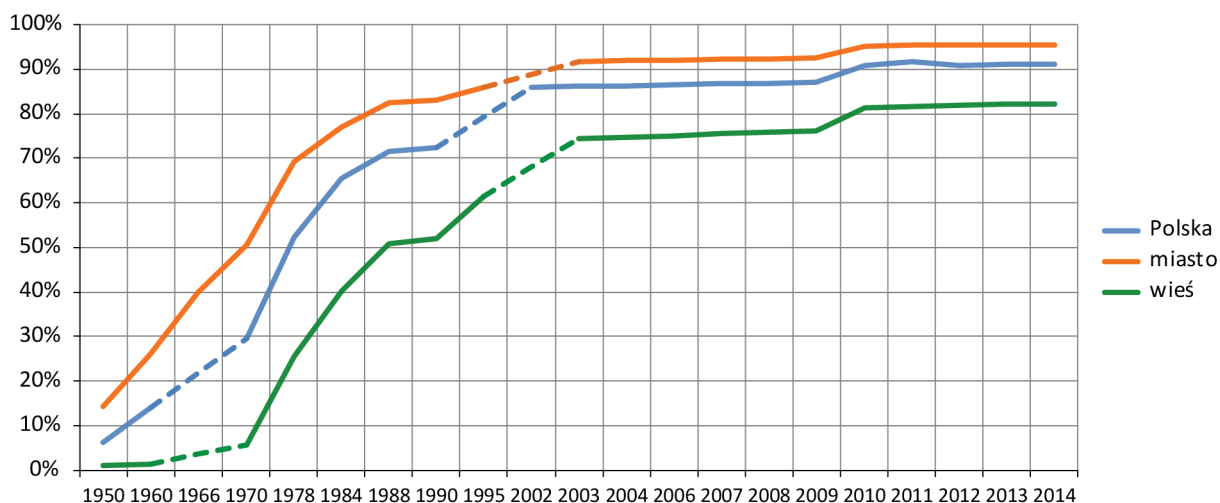
Wykres 2. Odsetek mieszkańców miast zamieszkujących w budynkach podłączonych do sieci kanalizacyjnej w 11 punktach czasowych w latach 1950–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie Główny Urząd Statystyczny, 1970; 1981; 1986; 1996; 2011; Andrzejewski, 1977: 369.

Dopiero po II wojnie światowej łazienka w prywatnym mieszkaniu przestała być luksusem (wykres 3). Jeszcze w 1950 roku zaledwie 6% polskich mieszkań (a 14% w miastach) było wyposażonych w łazienkę, a w 1960 roku istniało w Polsce 3965 wanien i 4159 natrysków użytku publicznego. Jednak już w 1970 roku łazienkę miało 30% mieszkań (a w miastach 50%), w 1989 – 72% (82%), a w 2003 roku – 86% (92%). Na wsi łazienka przyjmowała się nieco wolniej (1% w 1950 r., 6% w 1970 r., 51% w 1989 r. i 75% w 2003 r.).

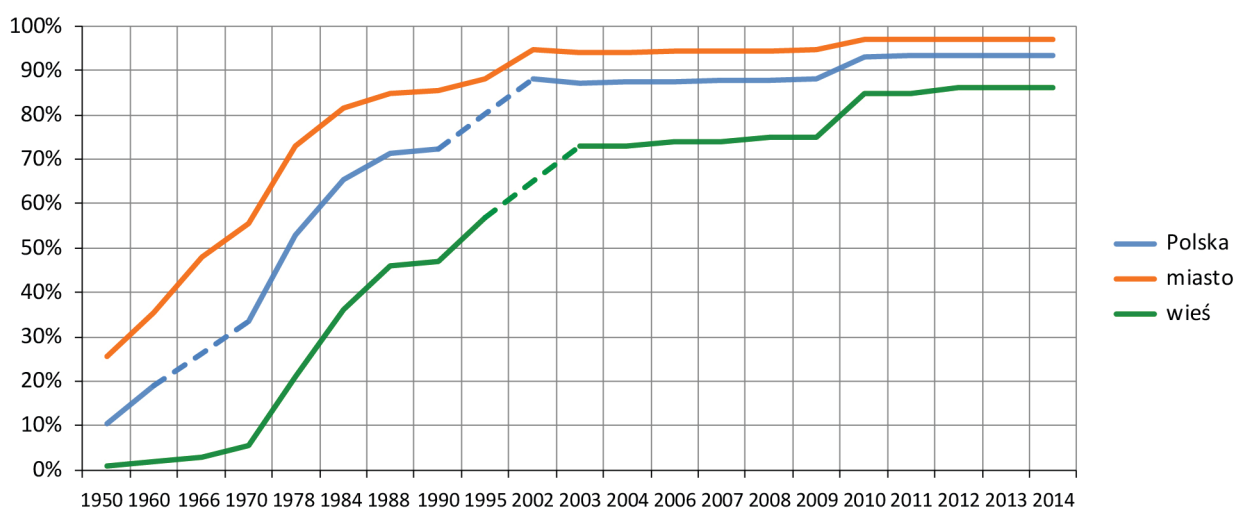
Wykres 3. Odsetek mieszkań wyposażonych w łazienkę w latach 1950–2014: ogółem, w miastach oraz na wsi

Źródło: opracowanie własne na podstawie Główny Urząd Statystyczny, 1966; 1996; Andrzejewski, 1977: 207; Kukło, Łukasiewicz, Leszczyńska, 2014; Bank Danych Lokalnych GUS.

Dla naszych rozmówców kluczowe znaczenie miało pojawienie się w łazience ciepłej wody i ogrzewania. W przypadku centralnego ogrzewania wzorzec nasycania gospodarstw domowych był zbliżony do poprzednio omówionych instalacji: w mieście odsetek mieszkań podłączonych do CO rósł szybko od lat pięćdziesiątych, a na wsi od lat siedemdziesiątych XX wieku (wykres 4).

Wykres 4. Odsetek mieszkań wyposażonych w CO w latach 1950–2014: ogółem, w miastach oraz na wsi

Źródło: opracowanie własne na podstawie Główny Urząd Statystyczny, 1966; 1996; Andrzejewski, 1977: 207; Kukło, Łukasiewicz, Leszczyńska, 2014; Bank Danych Lokalnych GUS.

Szybki wzrost wyposażenia mieszkań w łazienki był wynikiem polityki mieszkaniowej państwa socjalistycznego, która miała za cel zapewnić mieszkania rosnącej populacji w obliczu wojennych zniszczeń. Rokrocznie oddawano coraz więcej mieszkań (w 1957 roku przekroczono 100 tys., w 1976 – 250 tys.), jednakże było ich wciąż za mało, by zaspokoić potrzeby społeczne (por. Jarosz, 2010).

Dane ilościowe tworzą tło procesów, które przybierały formę różnorodnych doświadczeń biograficznych. W dalszej części omawiamy, jak respondenci opisywali moment pojawienia się łazienki w domu, strategię jej pozyskania oraz znaczenia, jakie jej przypisywali.

Doświadczenia pozyskania łazienki: narracje biograficzne (analiza danych jakościowych)

W Polsce Ludowej pozyskanie łazienki było procesem związanym z odgórną dystrybucją zasobów mieszkaniowych. To państwo, a nie mechanizmy rynkowe, decydowało, kto, kiedy i na jakich warunkach uzyska nowoczesne mieszkanie w bloku, które to dawało dostęp do infrastruktury łazienkowej (por. Jarosz, 2010). Przydział mieszkań zależał także od cech społeczno-demograficznych. Decyzje biograficzne krzyżowały się z polityką mieszkaniową: bywało, że założenie rodziny stawało się warunkiem przyspieszenia decyzji o przydziale mieszkania. Przykładem jest inżynier po studiach na kierowniczym stanowisku z pokolenia ZMP, który dopiero po ślubie dostał mieszkanie służbowe w średniej wielkości mieście:

M: Musiałem się ożenić, bo mi nie chcieli dać mieszkania.

B2: Aha.

M: Musiałem być żonaty, żeby dostać przydział z tej huty aluminium, nie.

B2: Tak.

M: I to wymusiło [śmiech].

B2: [śmiech] [...]

M: I tam była już łazienka, mieliśmy. (Poz14 M1934²)

Łazienka w takim mieszkaniu była jednocześnie elementem polityki modernizacyjnej państwa i wyznacznikiem społecznego awansu.

W trudniejszej sytuacji byli ci, którzy zamieszkiwali w starym budownictwie lub w domach jednorodzinnych, gdzie brakowało infrastruktury wodno-kanalizacyjnej. Te osoby myły się w miskach lub korzystały z publicznych łaźni, a instalacja łazienki wymagała indywidualnej inicjatywy, umiejętności technicznych, a także, nierzadko, dobrych relacji z sąsiadami. Jeden z naszych rozmówców wspominał, że samodzielne budowanie toalety przez jego ojca wiązało się z koniecznością ustalania tras nowych instalacji, do czego potrzebne były przyjazne relacje z otoczeniem. Na szczęście sąsiedzi nie protestowali w związku z problemami wynikającymi z instalacji rur, dotyczącymi także ich działek:

2 Opis cytatu zawiera informacje dotyczące kolejno: miasta pochodzenia osoby uczestniczącej w badaniu (Poz – Poznań, Waw – Warszawa), numeru wywiadu, płci (K – kobieta, M – mężczyzna) oraz roku urodzenia.

W ciągu roku ojciec tą łazienkę zrobił. Najpierw po tej niemieckiej części zrobił, a potem wodę, bo wody nie było w budynku, woda była na dworze, dociągnął wodę, zrobił tą ubikację w środku [...] ale jak tam już przekopali i nie zrobili tego jak trzeba... Ale to byli ludzie tacy mili. Wspominam, że nie było żadnych zadrażeń z tymi ludźmi (Poz2 K1947 M1947).

Inny z rozmówców, młody wówczas mężczyzna, mieszkający z rodzicami na podpoznańskiej wsi, postanowił przed ślubem zrobić dla małżonki łazienkę z dawnej spiżarni:

K: Łazienkę zrobił małżonek...

M: Jeszcze przed ślubem.

K: Przed ślubem, tak. Tak że ja już mogłam się wykąpać [śmiech].

M: [...] tam nie było łazienki, [...] zbudowany dom w tysiąc dziewięćset dwudziestym ósmym roku, i była skrytka... ..taka spiżarka. Przy kuchni spiżarka... ..i ja ją przerobiłem, przerobiłem na łazienkę. Wykopałem szambo i pod nim rury, już społecznie żeśmy założyli wodę tutaj sobie, jako ulica, i już wykorzystałem to, i zaraz zrobiłem łazieneczkę, sam... (Poz5 K1949 M1949).

W ten sposób sprowadził na wieś wzorce z Poznania, w którym pracował w fabryce, i stał się pionierem w swojej miejscowości. *Do-It-Yourself* było więc formą oddolnej modernizacji i strategią wyrównywania dystansu statusowego.

Etap drugi, uprzedmiotowienie: postęp w gospodarstwie domowym

Dla wielu gospodarstw aspiracje i wartości, które obiektywizowała łazienka, to postęp i higiena w gospodarstwie domowym. Początkowo mogły one wchodzić w konflikt z innymi wartościami. Mówiło o tym małżeństwo, dla którego nowe znaczenia, takie jak higiena, komfort i estetyka, wchodziły w konflikt z dotychczasową pragmatyką gospodarowania przestrzenią:

B1: [...] skoro nikt tutaj tej łazienki nie miał, [...] [skąd] pan tę ideę... [...]

M: Miałem, miałem, no, to gdzieś tam się pomieszkowało, wychodziło się, widziało się, że ludzie inaczej mają, że może tu tego... ja sobie wymyśliłem, przecież tu można zrobić łazienkę [...]

B1: A mówi pan, że później wzorował się pan na jakichś innych mieszkaniach, które pan obserwował, tak?

M: Znaczą, no nie, no bo ja mówię, no, postęp, no, że tak musi być. [...] No, w każdym razie na pewno mi odradzali [rodzina i sąsiedzi]. Że tak, że to [spiżarka] takie przydatne, [...] a ja mówię: ale bardziej cenię sobie...

K: Higienę (Poz5 K1949 M1949).

Dyskurs postępu stawał się sposobem postrzegania rzeczywistości i kreował wartości realizowane w życiu codziennym. Jednocześnie był on napędzany przez mechanizmy mody, w rozumieniu naśladowania zewnętrznych i obcych wzorów (Lipovetsky, 1987). Porównywanie się z innymi i naśladowanie było istotnym motorem zmiany. Rozmówca ocenił, że „ludzie mają inaczej”, naśladował więc te zewnętrzne dla jego lokalnej społeczności wzory.

Etap trzeci, wcielenie: ciepło i rozkosz kąpieli w łazience

O ile sobotnia kąpiel w balii z noszeniem wody, węgla i paleniem w piecu wzmacniała współpracę rodzinną, czyli była **dospołeczna** (por. Szpakowska, 2003; 2008), to łazienka sprawiła, że wszystkie czynności mogły być wykonane indywidualnie (stawała się **odspołeczna**). Korzystanie z niej stało się dla rozmówców doświadczeniem indywidualnym i intymnym³, jak wspominał nauczyciel z pokolenia małej reformy:

Zamyka, wchodzi, myje się i... A tam, jak się mył, to przecież wszyscy wiedzieli, bo mało miejsca, no to albo słyszeć, albo widzieć... (Poz2 M1947).

W wywiadach pojawiał się kontrast pomiędzy dawnym wysiłkiem noszenia i podgrzewania wody a korzystaniem z łazienki w mieszkaniu z ciepłą wodą i centralnym ogrzewaniem, określanymi jako luksus. Tak opowiadał o okresie dzieciństwa mechanik samochodowy z pokolenia transformacji, którego ojciec pracował w fabryce i dostał mieszkanie zakładowe:

Jak się przenieśliśmy potem tam w piątej klasie szkoły podstawowej do tego nowego bloku, no to to już był pełen luksus, tak... Bo była bieżąca woda, zimna, ciepła, której tam nie było, nie trzeba było już biegać ani po węgiel, ani po wodę do studni nie trzeba było biegać, wszystko było, kaloryfery, była ciepła bieżąca woda, wanna... To już był luksus (Poz9 M1970).

Nowe możliwości techniczne sprzyjały intensyfikacji praktyk higienicznych. W ciepłych łazienkach z ciepłą wodą bieżącą częstotliwość kąpieli wzrastała, jak tłumaczył pracownik urzędu z pokolenia Odwilży:

[...] ponieważ tam było z tym ogrzewaniem i z wodą, tam nie było żadnych liczników, nic, tylko ciepła woda była normalnie, tak że można było codziennie do oporu, bez... Już nie było żadnych rozliczeń jakichś dodatkowych, że dużo zużywa, mało zużywa, tak że można było, jak ktoś miał te chęci, to mógł się kąpać, miał wszystkie wygodę... (Poz15 M1936).

W konsekwencji łazienka stawała się miejscem relaksu i przyjemności. Kąpiel zyskała nowe znaczenia emocjonalne i cielesne. Zaczęła być traktowana w kategoriach nie tylko higieny, ale i rozkoszy czy relaksu (por. Dowgiałło, 2014). Poniżej cytujemy wypowiedzi intendenci z pokolenia ZMP i laborantki z pokolenia małej reformy:

Kąpiel w wannie to jest rozkosz proszę pani (Waw12 K1934).

No w wannie lubiłam sobie posiedzieć i się wymoczyć [...]. Do takiego relaksu [śmiech]. W ciepłej wodzie i pianie... (Poz3 K1946).

3 Tylko jedna z rozmówczyń – pracownica fizyczna z pokolenia transformacji – wspominała, że domownicy „wyzywali”, czekając w kolejce do blokowej łazienki (wspólnej z WC), gdy brała kąpiel.

Warto podkreślić, że kluczowe było równoczesne pojawienie się ciepłej bieżącej wody oraz ogrzewanego pomieszczenia. Dopiero ten zestaw czynników umożliwił powiązanie kąpieli z emocjami przyjemności czy rozkoszy oraz transformację kąpieli w regularną, częstą (kilka razy w tygodniu, a nawet codziennie) i wydłużoną praktykę.

Etap czwarty, przewalutowanie: wyższy standard

W latach siedemdziesiątych XX wieku ponad 50% mieszkańców miast miało już łazienkę, co sprawiło, że sam fakt posiadania tego pomieszczenia przestawał być wyróżnikiem. W konsekwencji kryteria statusowego wyróżniania przesunęły się na standard wykończenia i estetykę. W narracjach naszych rozmówców „wyższy standard” oznaczał glazurę zamiast standardowej „lamperii” (farby olejnej do połowy ściany). Łazienkowe płytki pozwalały łatwiej zachować higienę – jeden z kluczowych elementów nowoczesności. Wyróżniały się też „elegancją”. Tak zmiany te postrzegali zarówno przedsiębiorca z pokolenia podmiotowości, jak i pracownica fizyczna w fabryce z pokolenia Odwilży:

Natomiast jak się podnosiło standard, to po pierwsze to tak, w łazience, bo zawsze w łazience też były tylko lamperie z olejną farbą pomalowane, no to się kładło płytki (Poz4 M1958).

I skąd się pojawił pani pomysł, żeby w ten sposób urządzić łazienkę, żeby zrobić takie płytki? Bo chciałam mieszkać przyzwoicie. Zawsze to było elegantsze niż malowanie lamperią. Olejną farbą kolorową. To było lepsze. Kafelki (Waw11 K1936).

Gospodarka niedoboru wzmacniała mechanizm mody, ponieważ trudny dostęp do dóbr wzmacniał chęć ich posiadania (por. Zalewska, Jewdokimow, 2022) i angażował ludzi do wysiłku w celu ich zdobycia. Stosowano różne strategie pozyskiwania „płytek”: „załatwiano po znajomości”, szukano u producenta lub przywożono z zagranicy (por. Mazurek, 2010). Kierownik sprzedaży z pokolenia podmiotowości w późnych latach osiemdziesiątych wykańczał mieszkanie, które żona dostała z zakładu pracy:

[...] kolega jechał do Czech, ja potrzebuję dwadzieścia metrów płytek, jakich? Ja mówię – no, do łazienki. – Aha. No, to przywiózł. [...] to były takie czasy, kiedy ludzie w Opocznie stali tam po trzy dni, to była jedyna fabryka w Polsce chyba, którą ja znałem, no i tam czasami wystali po tych trzech czy pięciu dniach... (Poz6 M1957).

Po transformacji ustrojowej niektórzy rozmówcy poszerzali funkcjonalność łazienek, zazwyczaj nadal ramując ten proces jako „nowoczesność”. Zamiast wanny instalowano prysznic⁴ albo zmieniano umiejscowienie sprzętów, by wstawić pralkę, bidet bądź umywalkę. Tak wspominało ten proces małżeństwo nauczycieli z pokolenia małej reformy:

4 W Europie Zachodniej najpopularniejszą formą mycia się jest prysznic. Czynniki wzrostu popularności prysznica to: infrastruktura materialna – wodociągi, elektryczna pompa i ciepła woda; dyskursywne znaczenia sprawnego i atrakcyjnego ciała obecne w mediach; wygoda i szybkość w obsłudze (Hand, Shove, Southerton, 2005).

K: [...] wtedy zmieniliśmy położenie umywalki. [...] bo chodzi też o pralkę, jak pralkę wkładaliśmy tutaj. Bo nie było potem przejścia między pralką a tym... [...]

M: I przy okazji tą wodę wykorzystałem, bo w ubikacji zrobiłem umywalkę, taką malutką jak w pociągu. [...] Ale jest w ubikacji, a nie, że trzeba przechodzić. Nawet zrobiona tam słuchawka...

K: A la bidet. Specjalne takie były.

M: Gotowe. I tak unowocześniam sobie sam. Wszystko sami, wszystko samemu zrobione (Poz2 K1947 M1947).

Poszerzenie funkcjonalności wiąże się z internalizacją znaczenia postępu w gospodarstwie domowym, który z samej definicji zakłada ciągle ulepszanie. Zwróćmy uwagę, że rozmówca uzasadniał te zmiany „unowocześnianiem”. Również duńscy respondenci (Quitau, Røpke, 2009) dokonywali remontów łazienek w celu poszerzenia funkcjonalności, a tym samym udoskonalenia reżimu higienicznego łazienki.

Etap piąty, przewalutowanie: salonik kąpielowy

Kolejne przewalutowanie łazienki nastąpiło wśród kobiet urodzonych po 1953 roku. W ich doświadczeniach łazienka przestała być wyłącznie miejscem realizowania obowiązku czystości i zaczęła pełnić funkcję pielęgnacji i troski o siebie. W narracjach rozmówczyń ujawnia się wyraźna różnica pokoleniowa: młodsze kobiety wykonują więcej zabiegów pielęgnacyjnych i stosują więcej kosmetyków. Młodsze kobiety widziały późny socjalizm jako czas braków kosmetyków, starsze nie podzielały tej opinii – niektóre wręcz uważały, że dziś wybór jest zbyt duży. W domach zamożniejszych młodszych rozmówczyń (klasa wyższa średnia) łazienka jest na ogół przestronnym, wielofunkcyjnym pomieszczeniem – centrum troski o ciało. Rozmówczynie podkreślały, że wielkość i standard łazienki były istotnym kryterium wyboru mieszkania (po 1989) lub projektowania domu jednorodzinnego, co wskazuje na wzrost aspiracji związanych z komfortem:

Łazienka w tej chwili kojarzy mi się z takim miejscem bardziej powiedziałabym, bardziej saloniku kąpielowego niż pomieszczenia, w którym trzeba czym prędzej dokonać czyszczenia kałuża i wyjść. Tylko to jest miejsce, gdzie można zrobić kąpiel, zrelaksować się albo jakieś tam, nie wiem, kosmetyczne zabiegi typu laser na nogi, żeby zbędne owłosienie ewakuować i tak dalej. Czyli takie rzeczy, miejsca bardziej takiego komfortu, dbania o własny komfort niż tylko czystość. Ona jest znacznie większa. Łazienka u nas jest zdecydowanie większa, z dwa i pół raza co najmniej, albo lepiej większa, niż była tam w tych blokach. Mamy też dużo większy komfort, bo możemy wybrać czy prysznic, czy wanna. Mamy i prysznic, i wannę. To też było myślane pod kątem komfortu, że szybko wskoczyć pod prysznic, czy rozłożyć się w wannie i zrobić sobie nie wiem kąpiel w ziołach (Waw4 K1973).

Rozmówczyni – niepracująca żona dobrze zarabiającego informatyka – mówiła o łazience w kategoriach komfortu i relaksu. Jej wypowiedź dobrze ilustruje pojawienie się w Polsce w klasach wyższych i średnich **reżimu pielęgnacyjnego** w łazience (Quitau, Røpke, 2009). Reżim ten wiąże się

z przeniesieniem na przestrzeń łazienki praktyk wcześniej kojarzonych z salonami kosmetycznymi czy spa, a od wcześniejszego **reżimu higienicznego** odróżniają go emocje przyjemności i troska o siebie. Tym samym łazienka staje się miejscem realizacji Giddensowskiego projektu tożsamościowego dbania o ciało i wygląd.

Wnioski

Koncepcja udomowienia urządzeń oraz pojęcie **reżimów łazienkowych** okazały się użytecznymi ramami do analizy przemian łazienek w Polsce od połowy XX wieku do współczesności. Ich połączenie pozwala pokazać, że nowoczesna łazienka stała się nośnikiem i obiektywizacją wartości modernizacyjnych, aspiracji statusowych oraz wyobrażeń o codziennym komforcie.

Etapy udomowienia łazienki – od pozyskania, przez uprzedmiotowienie, wcielenie w codzienne praktyki, po kolejne przewalutowania – pokazały stopniowe przesuwanie się znaczeń i funkcji tej przestrzeni. Na etapie wcielenia, gdy doznanie ciepła i wygody zaczęło wzbudzać emocję przyjemności, kąpiel straciła charakter wyłącznie obowiązku (w ramach **reżimu higienicznego**) i stawała się coraz częściej czynnością relaksacyjną.

Reżim pielęgnacyjny zaczynał wyłaniać się przede wszystkim wśród pokoleń podmiotowości i transformacji, które od dzieciństwa doświadczały ciepłej wody bieżącej i ogrzewanych łazienek. Dla młodszych kobiet łazienka zaczęła pełnić funkcję miejsca pielęgnacji ciała i realizacji tożsamościowych projektów związanych z dbałością o wygląd. Wypowiedzi rozmówczyń pozwalają zauważyć potoczne rozróżnienie między łazienką jako przestrzenią czystości a „salonikiem kąpielowym” jako przestrzenią komfortu i relaksu.

Upowszechnienie prywatnych łazienek opierało się na nowoczesnych procesach: rozwoju infrastruktury technicznej o szerokim zasięgu terytorialnym, dyskursie postępu oraz mechanizmach mody. Łazienka w późnym socjalizmie była uprzedmiotowieniem zarówno wartości postępu w gospodarstwie domowym, jak i potrzeby wyróżniania się za pomocą wyższego standardu wykończenia. Gospodarka niedoboru paradoksalnie wzmacniała te aspiracje: ograniczony dostęp do materiałów i wyposażenia podnosił ich statusowy prestiż.

Reżim pielęgnacyjny, w którym łazienka staje się miejscem komfortu, pielęgnacji i przyjemności, nie oznacza zerwania z wcześniejszym **reżimem higienicznym**, lecz jego kontynuację i przekształcenie. Nowe znaczenia rodziły się na fundamencie doświadczenia ciepłej, wygodnej łazienki. Analiza pokazuje, że w polskim kontekście transformacji ustrojowej i rozwoju konsumpcji łazienka stała się przestrzenią, w której spotykały się aspiracje nowoczesności, mechanizmy dystynkcyjne i późnnowoczesne projekty tożsamościowe.

Reasumując, nowatorstwo niniejszych badań polega na:

- 1) analizie przemian łazienki z perspektywy jej funkcjonalności i urządzeń na nią się składających, z zastosowaniem uzupełniających się koncepcji udomowienia technologii, reżimów łazienkowych, nowoczesności i dyskursu postępu;
- 2) rekonstrukcji trajektorii upowszechniania się łazienki w Polsce;
- 3) zaproponowaniu typologii pięciu etapów udomowienia łazienki;
- 4) poddaniu infrastruktury łazienkowej socjologicznej analizie i refleksji.

Do najważniejszych ograniczeń badań należą:

- 1) zastosowana metoda badawcza, czyli retrospektywne wywiady pogłębione, które odwołują się do pamięci rozmówców;
- 2) brak uwzględnienia doświadczeń mieszkańców wsi, osób samotnych czy najuboższych;
- 3) okres realizacji badania do 2020 roku – brak uchwycenia najnowszych trendów;
- 4) wrażliwy temat badań – należący do sfery intymnej w naszej kulturze.

Ze względu na to, że łazienka i jej użytkowanie to rzadko podejmowany temat w polskiej socjologii, jako dalsze kierunki badań rekomendujemy badania jakościowe i ilościowe nad przemianami łazienki w kontekście praktyk czystości, zużycia wody czy zwyczajów łazienkowych. Wartościowe byłyby również analizy danych zastanych, np. tzw. magazynów lajfstajlowych zawierających porady dotyczące czystości i pielęgnacji, czy też kontynuacja analiz danych GUS na temat infrastruktury łazienkowej w gospodarstwach domowych.

Bibliografia

Andrzejewski Adam (1977), *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce w latach 1918–1974*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Ariès Philippe, Duby Georges (red.) (1990), *Historia życia prywatnego. Tom 2: Od feudalizmu do renesansu*, przełożyli Wiera Bieńkowska, Wojciech Gilewski, Katarzyna Skawina, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.

Blunt Alison, Varley Ann (2004), *Geographies of home*, „Environment and Planning D: Society and Space”, special issue.

Boccagni Paolo, Kusenbach Margarethe (2020), *For a comparative sociology of home: Relationships, cultures, structures*, „Current Sociology”, vol. 68(5), s. 595–606.

Burnett John (1986), *A Social History of Housing, 1815–1985*, London: Methuen.

Campbell Colin (2005), *The Desire for the New: Its Nature and Social Location as Presented in Theories of Fashion and Modern Consumerism*, [w:] Roger Silverstone, Eric Hirsch (red.), *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, London–New York: Routledge, s. 48–66.

De Grazia Victoria (2005), *Irresistible Empire: America's Advance Through Twentieth-century Europe*, Cambridge: Harvard University Press.

Dowgiałło Bogna (2014), *Kąpiel jako praktyka społeczna i kulturowa. O odczuciach ciała poddawanego działaniu wody*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 58(2), s. 59–71.

Elias Norbert (2011), *O procesie cywilizacji. Analizy socjo- i psychogenetyczne*, przełożyli Tadeusz Zabłudowski, Kamil Markiewicz, Warszawa: W.A.B.

Giddens Anthony (2010), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przełożyła Alina Szulżycka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Główny Urząd Statystyczny (1966), *Rocznik Statystyczny 1966*, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (1970), *Rocznik Statystyczny 1970*, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (1981), *Rocznik Statystyczny 1981*, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (1986), *Rocznik Statystyczny 1986*, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (1996), *Rocznik Statystyczny 1996*, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (2001), *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2001*, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (2011), *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011*, Warszawa.

Gürel Meltem (2008), *Bathroom as a modern space*, „The Journal of Architecture”, vol. 13(3), s. 215–233.

Haddon Leslie (2011), *Domestication Analysis, Objects of Study, and the Centrality of Technologies in Everyday Life*, „Canadian Journal of Communication”, vol. 36(2), s. 311–324.

Hand Martin, Shove Elizabeth (2007), *Condensing Practices: Ways of living with a freezer*, „Journal of Consumer Culture”, vol. 7(1), s. 79–104.

Hand Martin, Shove Elizabeth, Southerton Dale (2005), *Explaining Showering: A Discussion of the Material, Conventional, and Temporal Dimensions of Practice*, „Sociological Research Online”, vol. 10(2), s. 101–113.

Hartmann Maren (2020), *(The domestication of) Nordic domestication?*, „Nordic Journal of Media Studies”, vol. 2(1), s. 47–57.

Jarosz Dariusz (2010), *Mieszkanie się należy... Studium z peerelowskich praktyk społecznych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra.

Kaltenberg-Kwiatkowska Ewa (red.) (1982), *Mieszkanie – analiza socjologiczna*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Kopytoff Igor (1986), *The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process*, [w:] Arjun Appadurai (red.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, London: Cambridge University Press, s. 64–91.

Kornai Janos (1992), *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford: Oxford University Press.

Krajewski Marek (2005), *Kultury kultury popularnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

Kukło Cezary, Łukasiewicz Juliusz, Leszczyńska Cecylia (2014), *Historia Polski w liczbach. Polska w Europie*, t. 3, Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.

Lehtonen Turo-Kimmo (2003), *The Domestication of New Technologies as a Set of Trials*, „Journal of Consumer Culture”, vol. 3(3), s. 363–385.

Lipovetsky Gilles (1987), *L'Empire de l'éphémère: la mode et son destin dans les sociétés modernes*, Paris: Gallimard.

Lupton Ellen, Miller Abbott (1996), *The Bathroom, The Kitchen and the Aesthetics of Waste: A Process of Elimination*, New York: KIOSK.

Marody Mirosława (2014), *Jednostka po nowoczesności. Perspektywa socjologiczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Matysek-Imielińska Magdalena (2014), *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa – ideowy eksperyment i socjologia w działaniu*, „Journal of Urban Ethnology”, vol. 12, s. 149–171.

Mazurek Małgorzata (2010), *Spółczeństwo kolejki. O doświadczeniach niedoboru 1945–1989*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Pantzar Mika (1997), *Domestication of Everyday Life Technology: Dynamic Views on the Social Histories of Artifacts*, „Design Issues”, vol. 13(3), s. 52–65.

Pascual-Bordas Julia (2024), *The domestic bathroom: a strongbox for gender performativity and transgression*, „Social & Cultural Geography”, vol. 25(7), s. 1105–1123.

Penner Barbara (2013), *Bathroom*, London: Reaktion Books.

Pessel Włodzimierz (2010), *Antropologia nieczystości. Studia z kultury sanitarnej Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Power Anne (1993), *Hovels to High Rise: State Housing in Europe Since 1850*, London: Routledge.

Quitau Maj-Britt, Røpke Inge (2009), *Bathroom Transformation: From Hygiene to Well-Being?*, „Home Cultures”, vol. 6(3), s. 219–242.

Shove Elizabeth (2003), *Comfort, Cleanliness and Convenience: The Social Organization of Normality*, Oxford: Berg.

Silverstone Roger, Hirsch Eric, Morley David (1994), *Information and communication technologies and the moral economy of the household*, [w:] Roger Silverstone, Eric Hirsch (red.), *Consuming Technologies. Media and information in domestic spaces*, London: Routledge, s. 9–17.

Skowrońska Marta (2020), *Why do we have to turn on this washing machine? The processes of domesticating household technology – situations of resistance*, „Etnografia Polska”, vol. 64(1–2), s. 199–218.

Szatur-Jaworska Barbara (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego.

Szpakowska Małgorzata (2003), *Chcieć i mieć. Samowiedza obyczajowa w Polsce czasu przemian*, Warszawa: W.A.B.

Szpakowska Małgorzata (2008), *Pralka frania*, [w:] Małgorzata Szpakowska (red.), *Obyczaje polskie. Wiek XX w krótkich hasłach*, Warszawa: W.A.B., s. 254–259.

Świda-Ziemba Hanna (2010), *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Trautsolt-Kleyff Krystyna (1985), *Wzory kulturowe użytkowania i urządzania mieszkań. Potrzeby rodzin a koncepcje projektowe*, Warszawa: Instytut Wzornictwa Przemysłowego.

Vigarello Georges (2012), *Historia czystości i brudu. Higiena ciała od czasów średniowiecza*, przełożyła Bella Szwarzman-Czarnota, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.

Zalewska Joanna (2017), *Consumer revolution in People's Poland: Technologies in everyday life and the negotiation between custom and fashion (1945–1980)*, „Journal of Consumer Culture”, vol. 17(2), s. 321–339.

Zalewska Joanna (2018), *Podłączeni pod społeczeństwo mody: udomawianie telewizora a kształtowanie się mody w Polsce Ludowej. Analiza materiałów z badań nad stylami życia Andrzeja Sicińskiego (1978–82)*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XIV, nr 4, s. 190–218.

Zalewska Joanna (2020), *„And it all happened in our lifetime” – progress and comfort: the meaning of technology domestication practices*, „Etnografia Polska”, t. 64(1–2), s. 219–243.

Zalewska Joanna, Skowrońska Marta (2020), *Technologies in the practices of daily life: Introduction*, „Etnografia Polska”, t. 64(1–2), s. 193–196.

Zalewska Joanna, Jewdokimow Marcin (2022), *The wall unit: State policy and the emergence of fashion in People's Poland*, „Journal of Consumer Culture”, vol. 22(4), s. 1032–1048.

Zalewska Joanna, Schmidt Filip, Skowrońska Marta (2024), *Udomowienie Frani: jak pralka wirnikowa zmieniała rodziny, relacje z przedmiotami i prace domowe w realnym socjalizmie*, „Studia Socjologiczne”, t. 3(254), s. 87–116.

Cytowanie

Joanna Zalewska, Filip Schmidt, Marta Skowrońska (2025), *Od miski do saloniku kąpielowego. Udomowienie nowoczesnej łazienki*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XXI, nr 4, s. 36–55, <https://doi.org/10.18778/1733-8069.21.4.02>

From a Bowl to a Bathing Lounge: The Domestication of the Modern Bathroom

Abstract: Drawing on the technology domestication theory and the concept of bathroom regime, this article aims to analyze the processes of the normalization and transformation of domestic bathrooms in Polish cities in the period from the 1950s to the present. The research was conducted through retrospective in-depth interviews in Warsaw and Poznań. The research was preceded by a quantitative analysis of the diffusion of bathrooms in Poland. Under socialist modernity, the discourse of progress shaped everyday life and made the bathroom a symbol of modern domesticity and social distinction. As bathrooms became the norm in late socialism, status competition shifted toward higher-standard bathrooms, reflecting the mechanisms of fashion. The experience of bathing in warm water in heated bathrooms initiated the transition from the regime of the hygienic bathroom, centered on cleanliness, to the regime of well-being bathroom. In this new regime, the bathroom is a place of not only hygiene but also of comfort, self-care, and identity formation.

Keywords: bathroom, domestication of technology, socialist modernity, fashion, discourse of progress